

КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради
Кафедра педагогіки менеджменту освіти

Затверджую до захисту
Завідувач В.В. Кузьменко
27 березня 2019 р

**Розвиток критичного мислення в
учнів та педагогів**

Д.П.Н., професор

Б.М. Максимчук

Виконавець: слухач курсів підвищення
кваліфікації керівників ЗЗСО

Золотобалківська ЗОШ І-ІІІ ст.

В.І. Раєнко

Херсон 2019

Зміст

Вступ.....	3
Розділ I. Критичне мислення – вид розумової діяльності людини	
1.1.Поняття « критичне мислення» і його характеристики.....	6
1.2.Технологія розвитку критичного мислення у сучасному освітньому просторі.....	11
Розділ II. Управлінський супровід процесу формування критичного мислення учнів	
2.1. Розвиток критичного мислення у молодших школярів.....	17
2.2. Використання медіа освітніх методів під час формування критичного мислення учнів.....	29
Висновки.....	36
Список використаних джерел.....	38
Додатки	40

ВСТУП

Сучасний етап модернізації системи освіти характеризується посиленням уваги до особистості, спрямуванням зусиль педагогів на розвиток творчого потенціалу учасників навчально-виховного процесу. Реалізація нових векторів розвитку освіти потребує використання інноваційних педагогічних технологій, творчого пошуку нових або вдосконалених концепцій, принципів, підходів до освіти, суттєвих змін у змісті, формах і методах навчання, виховання, управління педагогічним процесом. З огляду на вимоги Державного стандарту базової і повної середньої освіти, перед педагогом стоять завдання сприяти розвитку інтелекту дитини, її критичного та творчого мислення, визначення нею власної ідентичності як особистості, громадянина. Технологія критичного мислення заснована на творчому співробітництві здобувача освіти й учителя, на розвитку аналітичного підходу до будь-якого матеріалу, визначення проблеми та пошук напрямів її розв'язання. В Україні вперше проблема розвитку критичного мислення була піднята харківським дослідником О.Тягло. У свою чергу, С.Терно зазначав, що життєво необхідною здатністю людини майбутнього стане саме вміння критично мислити. У західній педагогіці одними з основоположників напряму «Критичне мислення» вважають Д.Зіглера, К.Мередит, Дж.Стіла, Ч.Темпла, Д.Халперна, Л.Хелла та ін. Ними стверджується, що критичне мислення – це підхід до такого розвитку мислення, за якого особливу увагу приділяють умінню сформулювати самостійні твердження або думки та ґрунтовно їх аргументувати (інформація є відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення). За умов реформування змісту освіти, впровадження освітніх інновацій технологія критичного мислення набуває додаткової актуалізації. Тому правомірним є проблема підготовки педагогічних кадрів до її застосування. Інформаційне суспільство, що стрімко розвивається останніми роками, потребує від людини оволодіння новими засобами

отримання й обробки інформації, переробки її в якісно новий продукт. Як свідчить суспільний досвід, люди, які мають навички критичного мислення, чесні самі з собою; перемагають сумніви; ставлять запитання; базують судження на доказах; шукають зв'язок між предметами; інтелектуально незалежні; можуть відокремити головне від риторики. Ними практично неможливо маніпулювати. Глобалізація ринку праці й розвиток громадянського суспільства в Україні висувають проблему розвитку критичного мислення на перший план. Адже критичне мислення є не тільки наслідком демократії, а й важливим чинником її формування, частиною підготовки громадян, необізнаних у політичних маніпуляціях влади, до життя в лояльному демократичному суспільстві. Людина, яка критично мислить, вміє визначати проблему; перевіряти використану інформацію; аналізувати твердження, що лежить в основі інформації; урахувувати альтернативні точки зору; визначати наявність підтексту в інформації; синтезувати здобуті знання; робити висновки; приймати оптимальні рішення. Ці навички потрібні всім: учневі на уроці, учителеві в класі, менеджерів на робочому місці, господарці на кухні, покупцеві в супермаркеті, громадянинові на виборчій дільниці. Критичне мислення допомагає вдумливо читати, виражати свої думки вголос і на папері. Воно формує самооцінку й самоповагу, учить самостійно міркувати. Ще Конфуцій говорив: «Навчання без міркування – марна праця». Актуальність власного досвіду полягає в плануванні управлінської діяльності в процесі впровадження інноваційних технологій, обґрунтуванні необхідності їх впровадження, визначенні переваг інноваційного навчання над традиційним, створенні умов для неперервної освіти та самоосвіти учасників навчально-виховного процесу, а також підвищення рівня науково-методичної компетентності, результативності діяльності педагогів, учнів. Застосування сучасних інноваційно-педагогічних технологій дозволяє створити ефективну систему навчання дітей, яка сприяє активізації пізнавальної діяльності; мотивації до навчання; високій результативності навчально-виховного процесу; забезпечує психологічний

комфорт; розвиває креативне та критичне мислення; забезпечує вільний вибір; сприяє індивідуалізації навчальної діяльності; створює ситуацію успіху.

Мета випускної роботи: Описати особливості процесу формування критичного мислення здобувачів освіти і педагогів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- проаналізувати методичну і теоретичну літературу з проблеми дослідження;
- розкрити сутність поняття «критичне мислення», як необхідної якості особистості сучасного суспільства;
- розглянути форми і методи розвитку критичного мислення в сучасному закладі освіти.

Розділ I

Критичне мислення - вид розумової діяльності людини

1.1 Поняття «критичне мислення» і його характеристики.

Критичне мислення поширилось у школах і університетах Північної Америки невдовзі після Другої світової війни. З 1956 року, коли Бенджамін Блум розробив диференціацію пізнавальних здібностей, „критичне мислення” означає мислення вищого рівня.

У Радянському Союзі воно було практично невідомим. Зацікавленість ним в Україні й інших нових незалежних державах з'явилась усередині 90-х років минулого століття. У Харкові одним з перших популяризаторів критичного мислення став канадський українець професор Тарас Закидальський: восени 1995 року він представив його як академічну дисципліну на семінарі „Трансформація гуманітарної освіти в Україні”, організованому Харківським міським центром освітніх ініціатив за підтримки Міжнародного фонду „Відродження”. Приблизно через 10 років спроби включення до навчального процесу широкого спектру ідей, об'єднаних загальним брендом критичного мислення, значно посилились на рівні як вищої, так і середньої школи. Вже тривалий час діє Науково-методичний центр розвитку критичного та образного мислення „Інтелект” (Київ). Восени 2007 року був створений Український віртуальний центр критичного мислення з адресою у Інтернеті <http://www.ctuvc.org.ua>.

Поняття „критичне мислення” настільки різнобічне, що спеціалісти різних галузей освіти сприймають його по-різному. З точки зору філософів, критичне мислення – це вміння логічно мислити та аргументувати. Вітчизняний учений О.В.Тягло назвав його „просунутою сучасною логікою”. З точки зору теоретиків літератури (Ч.Темпл), критичне мислення – це підхід, за яким тексти розкладаються на складові частини і який розглядає, як вони досягають впливу на читачів, які мотиви тих, хто їх написав. Воно дозволяє міркувати про свої власні думки і причини, які стоять за нашими точками зору. Ми міркуємо про те, яким чином ми прийшли до розв'язання проблем.

Ці роздуми базуються на логіці та надійній достовірній інформації, яку ми збираємо з багатьох джерел.

З точки зору психології (Л.Терлецька), критичне мислення – це таке мислення, яке має наступні характеристики:

- * глибина (проникливе мислення) – вміння проникати в суть, бачити неясне там, де іншим усе здається цілком ясним і зрозумілим;

- * послідовність – вміння дотримуватися логічних правил, не суперечити самим собі, обґрунтовувати висновки;

- * самостійність – вміння ставити питання, знаходити нові підходи до їх з'ясування;

- * гнучкість – вміння змінювати спосіб розв'язання проблеми, знаходити нові шляхи, бути вільним від шаблону;

- * швидкість – вміння швидко впоратися з пізнавальними завданнями;

- * стратегічність – послідовне висування гіпотез, визначення ознак (сканування і фокусування) під час розв'язання задач.

Критичне мислення має наступні ознаки:

- * аналітичність (відбір, порівняння, зіставлення фактів та явищ);

- * асоціативність (установлення асоціацій з раніше вивченими фактами, явищами);

- * самостійність;

- * логічність (вміння будувати логіку доказовості розв'язання проблеми, послідовність дій);

- * системність (вміння розглядати об'єкт, проблему в цілісності їх зв'язків і характеристик).

Важливим є також питання про те, що ми маємо на увазі, коли говоримо „критичне мислення” і, що не менш важливо, коли ми до нього звертаємося за необхідності.

Як правило, критичним називають таке мислення, що допомагає нам відрізнити те, що здається, від істини, факти від суджень. Канадський професор Ральф Х.Джонсон визначає критичне мислення як „особливий вид

розумової діяльності, що дозволяє людині винести раціональне судження щодо запропонованої їй точці зору або моделі поведінки”. До критичного мислення ми звертаємося для виконання завдань, формулювання висновків, оцінки інформації й для прийняття якогось життєво важливого для нас рішення. Роберт Енніс визначає критичне мислення як „прийняття обміркованих рішень у тому, як варто діяти й у що вірити”.

Слово „критичне” припускає насамперед оцінювальний компонент: чи вдало вибрані джерела, чи добре ми проаналізували інформацію, чи правильні висновки зробили з неї, чи правильне рішення ми прийняли і т.д.

Критичне мислення часто називають „спрямованим мисленням”, тому що воно спрямоване на одержання бажаного результату. Професор Девід Клустер дає найбільш зрозуміле і корисне для вчителів визначення критичного мислення. Він називає п’ять його складових:

1. Критичне мислення – мислення самостійне. Ніхто не може думати за нас. Ми формулюємо свої ідеї, оцінки й переконання винятково самі й для самих себе. Для того, щоб сформулювати власну думку про літератора, недостатньо знати біографію цієї особистості, недостатньо розуміти значення її діяльності, висловлене тим або іншим митцем. Необхідно мати навички критичного мислення. І критично мисляча людина не зобов’язана бути зовсім оригінальною. Вона може поділяти чиюсь точку зору, ідею або переконання. Але головне, щоб кожний сам вирішував, що йому думати, і міг сформулювати свої думки. Мислити критично можна в будь-якому віці, навіть малята здатні думати критично і цілком самостійно. Самостійність – перша і найважливіша ознака критичного мислення.

2. Інформація є відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення. Знання створює базу, без якої людина не може мислити критично. Щоб висловити складну думку, потрібно переробити гору фактів, ідей, теорій, концепцій. На уроках учні самі починають розуміти: для того, щоб навчитися мислити на більш високому рівні, потрібно мати знання. Завдяки

критичному мисленню процес пізнання стає осмисленим, безперервним і продуктивним.

3. Критичне мислення починається з постановки питань і з'ясування проблем, які потрібно розв'язати. Люди допитливі у своїй природі. Ми помічаємо щось нове і хочемо довідатися, що це таке. „Жити – означає мати проблеми, а розв'язувати їх – означає зростати інтелектуально” (Дж. Гілфорд).

Американський філософ і педагог Джон Дьюї вважав, що критичне мислення виникає тоді, коли учні починають займатися конкретною проблемою: „Тільки борючись із конкретною проблемою, відшуковуючи власний вихід зі сформованої ситуації, учень дійсно думає”. Основне завдання вчителя, який навчає школярів мислити критично, - це навчити їх ставити запитання та формулювати проблеми, тому що вміння розв'язувати проблеми – шлях до досягнення мети, шлях до успіху.

4. Критичне мислення прагне до переконливої аргументації. Критично мисляча людина може знайти власне розв'язання проблеми й обґрунтувати його розумними доказами. Вона усвідомлює, що можливі й інші розв'язання тієї ж проблеми, але може довести, що її розв'язання є оптимальним.

Будь-яка аргументація містить у собі чотири основні елементи:

- твердження (теза, основна ідея);
- доведення;
- докази (цифри, уривки з тексту, особистий досвід);
- підстава (точка відліку, що дає обґрунтування всієї аргументації).

Наприклад, кожен учень має право ходити у заклад освіти без форми (твердження), оскільки він вдягає те, у чому йому зручно перебувати у школі цілий день (довід), і одяг виражає його внутрішнє „Я” (ще один довід). У Законі про освіту немає статті, яка б зобов'язувала всіх учнів в Україні ходити до школи у формі (доказ). Дитина має право на самовираження (підстава).

5. Критичне мислення – це мислення соціальне. Особлива думка перевіряється й удосконалюється, коли нею діляться з іншими. Коли ми дискутуємо, сперечаємося, обмінюємося думками з іншими людьми, ми уточнюємо й поглиблюємо свою власну позицію. Тому для формування в учнів навичок критичного мислення необхідно використовувати інтерактивні методи: парну й групову роботу, дискусії й дебати, проекти й письмові роботи.

Найкращим видом навчальної діяльності, в якій формуються навички критичного мислення, є письмова робота. У написанні процес мислення стає видимим. Той, хто пише, завжди активний. Він завжди висловлює на папері свої думки і вишикує аргументацію для їх підкріплення. Письмова робота містить у собі пошук розв'язання якоїсь проблеми й пропонує його читачам. Крім того, письмова робота носить соціальний характер, оскільки той, хто пише, завжди орієнтується на читача. Для дітей письмо – найважча робота, як і для дорослих.

Усі п'ять складових педагогічного визначення критичного мислення можуть утілюватися в різних видах навчальної діяльності.

Інколи ми з жахом розуміємо, що в наше інформаційне століття діти не тільки не вміють міркувати, але вони вже не вміють читати, ставити запитання, відповідати на конкретно поставлені запитання.

В епоху нової технологічної революції з'являється складне суспільство, яке базується на найсучасніших технологіях, так зване інформаційне суспільство. Провідну роль тут грає освіта. Знання стає найдемократичнішим джерелом влади. Інформація стає засобом інформаційного тиску. Новітні політичні технології можуть упевнено формувати суспільну думку, маніпулювати суспільною свідомістю. Господарювання інформаційних технологій здатне змінити все суспільне життя.

Отже, існує принаймні три причини, чому саме тепер необхідно розвивати критичне мислення.

1. Ми користуємося мовою, яка часто є маніпулятивною і шкідливою. Ми мислимо стереотипами, говоримо стереотипами, інколи не замислюємося над значенням слів, які використовуємо.

2. Всі ЗМІ контролюються або великими корпораціями або політиками, які маніпулюють нашими поглядами.

3. Інтернет усе частіше стає для нас основним джерелом інформації.

Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому інформація множитья, ускладнюється, швидко застаріває і набуває якісно нових функцій, у якому інформаційний вплив часто має на меті маніпулювання поглядами та діями людей, потребує від людини нових компетенцій. Тільки критично мисляча людина вміє:

- визначити проблему;
- перевірити використану інформацію;
- проаналізувати твердження, що лежить в основі інформації;
- враховувати альтернативні точки зору;
- визначити наявність підтексту в інформації;
- синтезувати отримані знання;
- зробити висновок;
- прийняти оптимальне рішення.

1.2. Технологія розвитку критичного мислення у сучасному освітньому процесі.

Технологія розвитку критичного мислення — педагогічна система, спрямована на формування у школярів аналітичного мислення.

Біля витоків цього напрямку стояли такі видатні вчені, як Л.Виготський, Дж.Дьюї, М.Коул, Д.Вертч, Д.Брунер. Свої наукові дослідження присвятили цій проблемі вітчизняні вчені М. Жрасовицький, О.Белкіна, Ю.Стежко, педагоги-новатори Одещини С.Пеняєв, О.Боровська та інші.

Ця технологія має унікальний набір прийомів і технік, які дозволяють на уроці створювати ситуацію мислення. Матеріалом для такої ситуації можуть

служити навчальні тексти, параграфи підручників, уривки наукових статей, художні твори, відео-фільми.

Мета технології — навчити такого сприйняття навчального матеріалу, в процесі якого інформацію, яку отримує учень, можна розуміти, сприймати, порівняти з особистим досвідом і на її ґрунті формувати своє аналітичне судження.

Технологія включає прийоми, за допомогою яких можна інтенсифікувати процес читання наукових текстів, прослуховувати лекції тощо. Відомо, що в процесі тривалого слухання або читання увага розсіюється, втрачається інтерес і, як результат, знижується рівень розуміння.

Технологія надає значну увагу формуванню здібностей викладати свої думки на письмі. Прийоми, пов'язані з вирішенням цієї проблеми, дають змогу організовувати, оформляти та ініціювати процес мислення учня, а отримані результати можуть служити матеріалом для діагностування вчителем цього процесу.

Для такого підходу надзвичайно важливим є застосування форм групової роботи, що сприяє формуванню здібностей мислення. В процесі такої діяльності здобувачі освіти формують свої думки, зрозуміло висловлюють їх. (Додаток 1). Школярі вчаться слухати інших, ділитися судженнями, виховують вміння втримуватися від покvapливих думок або бажання негайно винести свій вердикт щодо сказаного іншими. Працюючи колективно, вони отримують колективну мудрість, різноманітність висловлювань та поширюють коло застосування особистих ідей. Відкриті діалоги на заняттях виховують в учнів віру в свої сили, вміння відстояти свою думку шляхом дискусій, порівнянь, узагальнень; удосконалюють мовлення, дають більш глибокі знання.

Етапи уроку з використанням технології критичного мислення

Перший етап — актуалізація пізнавальних процесів — "виклик".

На цьому етапі вчитель вирішує три завдання:

✓ **Пробудити, викликати зацікавлення, схвилювати, спровокувати учнів думати, згадувати те, що вони знають.**

Для цього він спирається на набуті знання та досвід дітей, пропонує згадати, що їм відомо з даної теми, проаналізувати свої знання, спрямувати мислення у відповідне русло. Це дозволяє вчителю окреслити рівень та коло знань учнів, які згодом поповняться новими; відкоригувати помилки мислення.

✓ **Актуалізувати мислення учнів, пам'ятаючи, що навчання — це активна діяльність.**

Активне залучення означає, що школярі мають усвідомити своє мислення у своїх словах через письмо або мовлення. Використовуючи різноманітні методи, форми та прийоми, вчитель активізує участь дітей у навчальному процесі, провокуючи їх до цілеспрямованого мислення, демонстрування вже набутих знань, висловлювання особистих думок, вибору форм навчання, мотивації інтересу до даної теми, критичного сприйняття нової інформації, усвідомлення здатності до саморозвитку та самоактуалізації.

✓ **Визначає мету та завдання навчання, формує інтерес здобувачів освіти і розуміння мети вивчення даної теми (питання, проблеми), розвиває внутрішню мотивацію до цілеспрямованого навчання; підтримує пізнавальну активність.**

Другий етап — засвоєння змісту.

Головними завданнями цього етапу є:

- ✓ підтримка зацікавленості, викликаної на першому етапі;
- ✓ стимулювання старання учнів;
- ✓ відстеження засвоєння нових знань.

На даному етапі відбувається безпосереднє ознайомлення учня з новою інформацією шляхом:

- читання тексту;
- перегляду фільму;
- прослуховування лекції;

- виконання експерименту тощо.

Активність школярів проявляється в тому, що вони:

- ставлять запитання;
- роблять помітки в уривках тексту, які викликають сумнів, незрозуміння тощо.

Коли учень керує своїм розумінням, він:

- включається в процес уведення нової інформації в схему знань, які вже має;
- мимоволі зіставляє нове з тим, що йому вже відомо;
- щоб досягти розуміння, будує «мости» між новим і вже відомим.

Учитель стимулює діяльність учнів, заохочує такі методи як аналіз, синтез і порівняння.

Третій етап — осмислення (рефлексія).

На цьому етапі вчитель вирішує два важливих завдання:

✓ Спонукання учнів висловлювати своїми словами отриману інформацію, бо ми краще запам'ятовуємо те, що формуємо в особистому контексті.

✓ Сприяння обміну ідеями між учнями, в результаті чого збагачується словниковий запас та активізуються здібності до самовияву.

На цьому етапі уроку відбувається:

- осмислення дітьми нового матеріалу;
- адаптація нових понять в особистій системі знань учня, тобто зміна вже існуючого уявлення;
- реструктуризація сформованих зв'язків, що формує місце для нової інформації;
- засвоєння й закріплення знань.

Знання мають тривалий характер, якщо учень переформулює ідею, інформацію, пояснення чого-небудь із використанням особистого словника, що створює особистий осмислений контекст вивченого. Використання в цей

час різноманітних засобів інтегрування нової інформації призводить до більш гнучких конструкцій, які можна ефективніше і цілеспрямованіше застосовувати в майбутньому.

Методи розвитку критичного мислення

Метод «знаю — хочу дізнатися — навчаюся»

Цю техніку слід застосовувати в роботі зі знайомими темами. Важливість її в тому, що вона охоплює всі етапи уроку:



Застосування:

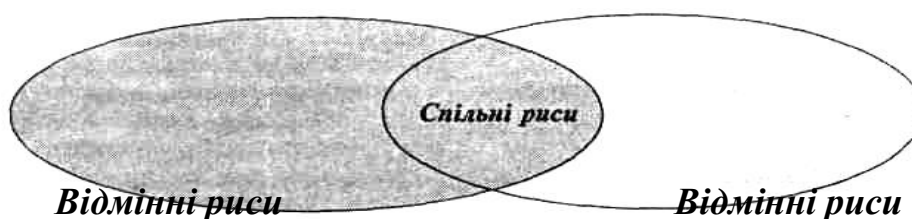
1. Учитель повідомляє учням тему для вивчення.
2. Діти розбиваються на пари і протягом 4—5 хвилин обговорюють одне з одним усе, що знають про тему.
3. У цей час педагог креслить на дошці таблицю.
4. Учитель надає слово кожній парі і з її слів заповнює першу графу таблиці. При цьому він може редагувати інформацію. В тих випадках, коли вихованці не дуже впевнені в своїх знаннях, учитель записує інформацію в другу графу.
5. Наставник пропонує школярам разом шукати відповіді на запитання другої графи.
6. Коли відповідь знайдено, її записують у третю графу.
7. Здобувачі освіти читають текст (підручник, інше джерело) і формулюють відповіді на запитання або просто сповіщають нову інформацію. Це теж записують у третю графу.
8. Учитель звертає увагу учнів на запитання з другої графи: в тому разі, якщо відповіді не знайдено, педагог пропонує інші джерела.

Що ми знаємо	Що хочемо знати	Що ми вивчили

Діаграма Венна

Діаграма Венна — техніка графічного подання інформації, що виявляється при обговоренні двох ідей або текстів, між якими існують загальні та відмінні риси.

Інформацію подано у вигляді двох або кількох кіл, які накладають одне на одне пропорційно до збігу/відмінностей, виявлених у процесі обговорення.



Застосування:

1. Учитель пропонує тему для обговорення, порівнюючи її з іншою, вже відомою учням.
2. Індивідуально, в парах або групах учні малюють кола і пишуть необхідний текст або слова.
3. Частина кіл, які збігаються, можна виділити штрихом або кольором. На них пишуть аспекти збігу.
4. Учні усно коментують усі випадки розбіжності в думках стосовно діаграми. (Додаток 1)

Метод недостатньої інформації

Учням спеціально слід давати не всю інформацію, потрібну для вирішення поставленого навчального завдання. Інформацію, якої не вистачає, діти мають отримати у вчителя.

Дослідницький метод

1. Формулювання завдання.

2. Активізація опорних знань.
3. Висунення гіпотез.
4. Визначення алгоритму, способу вирішення завдань.
5. Перевірка та оцінка результатів.
6. Висновок.

Проблемний метод

1. Вибір чи визначення проблеми.
2. Напружене мислення (протиріччя між раніше отриманими знаннями та новими, невідомими).
3. Висунення ідей.
4. Розв'язування проблеми (вибір оптимального варіанту).

Метод несподіваної заборони

Для розв'язання навчального завдання слід заборонити використовувати будь-який елемент. Його використання провокує учнів на проведення аналогій, допомагає здолати інерційність мислення. Наприклад, для вирішення геометричних задач не дозволяють користуватися трикутником.

Розділ II

Управлінський супровід процесу формування критичного мислення учнів.

2.1 Розвиток критичного мислення у молодших школярів

Сучасна школа покликана виробити в кожного учня звичку активно брати участь у вирішенні важливих питань життя колективу, вміння формувати, висловлювати і відстоювати свою думку, поважати думку інших людей.

Готувати молодь до умов сучасного життя неможливо шляхом бездумного і безпосереднього засвоєння встановлених істин.

Щоб виховати навички спілкування та співробітництва, навчити маленького школяра вчитися, вчитель має докорінно змінити зміст своєї діяльності. Тепер головне завдання не «донести», «пояснити», «показати» учням, а організувати спільний пошук розв'язання завдання, яке постало перед ними. Нові умови навчання потребують вміння вислухати всіх

бажаючих з кожного питання, встати на позицію кожного, щоб зрозуміти логіку його міркування і знайти вихід з постійно мінливої навчальної ситуації, аналізувати відповіді, пропозиції дітей і непомітно вести їх до вирішення проблем.

Тому удосконалення навчально-виховного процесу вимагають від учителя не пасивного засвоєння учнями знань, а активного формування їх мислення, зокрема критичного.

Під критичним мисленням розуміють здатність людини до самостійної оцінки: явищ навколишньої дійсності, інформації, наукових знань, думок і тверджень інших; уміння бачити їх позитивні й негативні сторони, а також прагнення до кращого, більш оптимального розв'язку проблем, завдань, до перегляду існуючих стереотипів, традицій .

У педагогічній літературі останніх років, як вітчизняній, так і в зарубіжній, підкреслюється значення критичного мислення для розвитку суспільства і для самої людини. Так, О.В. Тягло наголошує, що критичного мислення можна і треба вчити. «Його культуру слід цілеспрямовано і терпляче вирощувати на всіх рівнях, починаючи з першого класу закладу, потім – у вищому навчальному закладі та різних інструментах після вузівської освіти».

У теоретичній науковій думці на проблему формування та розвитку критичного мислення мали великий вплив положення Л.С. Виготського про зону найближчого розвитку, який зазначав, що навчання будується не тільки на завершених фазах розвитку, але, перш за все, і на тих психічних функціях, які ще не дозріли, і рухає вперед їх формування, а також ідеї розвивального навчання Д.Б Ельконіна та В.В. Давидова.

Окремі аспекти розвитку критичного мислення в учнів висвітлювалися у роботах С.І.Весклера, А.С. Байрамова, А.І. Липкіної, Л.А. Рибак, В.М. Синельникова. Вчені ставили питання про розвиток уміння самостійно осмислювати навчальний матеріал, виконувати нестандартні завдання, робити власні висновки, помічати як власні помилки, так і помилки своїх

однолітків. Це свідчить, що певні риси критичного мислення можна і необхідно розвивати в початкових класах. Ігнорування ж такого положення значно ускладнює цю проблему в старших класах.

Психологічним підґрунтям формування в молодших школярів критичного мислення є особливості їх розвитку та мислення взагалі. У психологічній та педагогічній літературі з проблем розвитку мислення й пізнавальної активності учнів початкових класів досить аргументовано робляться висновки про широкі можливості розвитку дитячого мислення в умовах шкільного навчання та виховання.

Є чимало досліджень, автори яких тією чи іншою мірою обґрунтовують важливість та визначають можливості розвитку окремих ознак критичного мислення навіть у молодшому шкільному віці.

Особливими ознаками критичного мислення молодших школярів є :

незалежність мислення;

відносна самостійність думок;

протистояння до навіювання думок, зразків поведінки, вимог інших;

критичне ставлення до себе, виявлення власних помилок та адекватне ставлення до них;

пошукова спрямованість мислення прагнення до знаходження кращих варіантів вирішення початкових завдань;

вміння брати участь в діалоговій взаємодії.

В основі критичного мислення лежить постановка питання та з'ясування проблем, тому що вміння розв'язувати проблеми та шукати відповіді на питання – це шлях до досягнення успіху в подальшому житті.

Мислення може бути критичним тільки, коли воно має індивідуальний характер.

Ознакою сформованості критичного мислення є вміння аргументовано висловлювати власну думку, а також доводити певні переконання.

Для формування критичного мислення вчитель з учнями повинен пройти через три стадії:

виклику (пробудження інтересу);
стадії реалізації змісту (осмислення матеріалу під час роботи над ним);
рефлексії (узагальнення, підведення підсумків).

Завдання фази виклику:

актуалізувати в учнів знання та зв'язки з матеріалом, який вивчається;
пробудити пізнавальний інтерес до матеріалу;
допомогти учням самим визначити напрям при вивченні теми.

Завдання фази реалізації змісту:

допомогти активно сприймати навчальний матеріал;
допомогти співвіднести старі знання з новими.

Завдання фази рефлексії:

допомогти самостійно узагальнити навчальний матеріал;
допомогти самостійно визначити напрям подальшого вивчення матеріалу.

У результаті:

учні переробляють нові знання на власні ;

запам'ятовують матеріал, так як розуміють його;

активно обмінюються думками;

удосконалюють і поповнюють словниковий запас;

складається різноманітність міркувань;

вибір правильного варіанту;

застосування технологій розвитку критичного мислення під вивчення навчальних дисциплін створює додаткову мотивацію до навчання;

системне запровадження цієї технології призводить до того, що учні поступово опановують її не тільки як навчальну технологію, вміння самостійно вчитися, критично мислити, але і використовують свої знання у житті.

Сучасні діти приходять до школи з бажанням діяти, причому діяти успішно. Їм подобається на уроці не просто слухати, а ставити запитання, приймати рішення, придумувати, фантазувати. Якщо вчитель постійно

організовує на уроках таку діяльність, то навчання буде успішним, а здобуті знання якісними.

Коли вчитель вирішує для себе, що у своїй роботі буде використовувати методи формування і розвитку критичного мислення, він повинен усвідомлювати, що навчити учнів мислити критично з першого уроку фактично неможливо. Це формується поступово, воно є результатом щоденної кропіткої роботи, з уроку в урок, з року в рік. Щоб набути навичок критичного мислення, слід тренуватися, застосовуючи одержані знання спочатку в засвоєнні навчальних прикладів, потім у самостійних вправах з виявлення, ідентифікації і подолання все більш складних помилок і хитрощів.

Не можна виділити чіткий алгоритм дій учителя з формування критичного мислення в учнів. Але можна виділити певні умови, створення яких здатне спонукати і стимулювати учнів до критичного мислення. Головними з них є такі:

1. **Час.** Діти повинні мати достатньо часу для збору інформації за даною проблемою, її обробки, вибору оптимального рішення. Робота з формування критичного мислення може вестись не тільки на уроці, а й перед ним, і після нього.
2. **Очікування ідей.** Учні повинні усвідомлювати, що від них очікується висловлення своїх думок та ідей у будь-якій формі, їх діапазон може бути необмежений, ідеї можуть бути різноманітними, нетривіальними.
3. **Спілкування.** Школярі повинні мати можливість для обміну думками. Внаслідок цього вони можуть бачити свою значущість і свій внесок у розв'язання проблеми.
4. **Цінування думок інших.** Вихованці повинні вміти слухати і цінувати думки інших. При цьому вони мають усвідомлювати, що для знаходження оптимального розв'язання проблеми дуже важливо вислухати всі думки зацікавлених людей, щоб мати можливість

остаточно сформулювати власну думку з проблеми, яка може бути скоригована «колективною мудрістю».

5. **Активна позиція.** Учитель повинен створити середовище, вільне від жартів, глузувань. Учні повинні займати активну позицію у навчанні, отримувати справжнє задоволення від здобування знань. Це стимулює їх до роботи на складнішому рівні, до прагнення мислити нестандартно, критично.

6. **Віра в сили учнів.** Здобувачі освіти повинні знати, що їм можна висловлювати будь-які думки, мислити поза шаблоном. Вони мають бути впевнені, що можуть внести свою «цеглинку» у зведення «будинку», яким є розв'язання проблеми.

Урок критичного мислення має певну структуру та складається з п'яти основних етапів.

1. Розминка – замінює так звані організаційні моменти уроку;

головна функція – створення сприятливого психологічного клімату на уроці.

Теплий психологічний клімат сприяє кращому засвоєнню матеріалу, підвищенню авторитета вчителя, психологічному розвантаженню учнів.

Наприклад, метод «Збери слово». На початку уроку дітям роздаються картки із літерами «С» «Х» «У» «І» «П». Прощу дітей відповісти на запитання «Яким я хочу бачити себе на уроці?» одним словом; відповідь повинна починатися з отриманої букви (наприклад, *старанним, інформованим, приємним, уважним, хорошим* тощо.) Далі з поданих літер складається слово «УСПІХ», вчитель і учні бажають успіху на уроці один одному.

2. Обґрунтування навчання. Етап передбачає постановку мети уроку, розвиток внутрішньої мотивації до вивчення конкретної теми та предмета в цілому (для чого вивчається даний матеріал, що вимагається від них на уроці).

Навчальний матеріал засвоюється краще, бо учні розуміють його конкретну практичну значимість для кожного з них; чітко знають, що вимагається від них на уроці. Тут доцільно використати метод «Прес». Він допомагає навчитися знаходити вагомі аргументи і формулювати свою думку відносно спірного питання, вистроїти свої ідеї у вигляді чіткої логічної структури.

3. Актуалізація. На цьому етапі відтворюються знання, вміння, встановлюється рівень досягнень з теми, потрібних для наступних етапів уроку. На даному етапі заняття створюються умови для «відкриття», самостійного здобування знань; підвищується роль учня на уроці.

Тут можна використати метод «Знаємо – Дізнаємось – Дізналися».

Після контролю знань, діти відтворюють, що їм уже відомо з даної теми, під керівництвом учителя визначають, чим будуть збагачені дані знання.

4. Усвідомлення змісту. Учень знайомиться з новою інформацією. На цьому етапі наставник має найменший вплив на учня. Дитина аналізує інформацію, визначає особисте її розуміння. Актуальність етапу в тому, що розвивається вміння працювати з інформацією, працювати самостійно, виділяти головне, суттєве; формується компетентність учнів з даного предмета.

Педагог розробляє зміст діяльності учнів на уроці: де, коли, яким чином школярам буде надано навчальний матеріал, що конкретно будуть робити учні на уроці, у чому проявлятиметься їх діяльність, як здобувачі освіти будуть залучені до активної діяльності, скільки часу триватиме кожний етап їх роботи, чи обмежиться діяльність уроком.

На даному етапі можна організувати парну роботу для критичного читання тексту. За умов парної роботи всі діти в класі отримують можливість говорити, обмінюватись ідеями, спілкуватись, допомагати один одному, висловлюватись, переконувати, критично мислити.

Приклади завдань, що були використані на уроці природознавства в 3 класі при вивченні рослин як живих організмів.

Робота в парах.

На картках п'яти кольорів написані завдання для роботи з текстом. Кожна пара учнів отримує картку певного кольору і протягом трьох - п'яти хвилин опрацьовує статтю підручника. Оскільки кольори повторюватимуться, то у класі утворюються певні робочі групи – за кольорами. Таким чином, діти мають змогу доповнювати відповіді своїх товаришів.

Як рослини живляться?

Як рослини дихають?

Як рослини рухаються?

Яке значення для рослин має кожен орган?

Чому рослини – живі організми?

5. Рефлексія. Учень стає власником ідеї, інформації, знань; має можливість використати знання; обмінюється знаннями з іншими однокласниками; дає оцінку та самооцінку діяльності на уроці, усвідомлюючи все, що було зроблено на занятті; замислюється над підвищенням якості знань.

Під час підбиття підсумків уроку рефлексія розглядається як процес, зворотній до початку навчального заняття, що надає учасникам навчально – виховного процесу можливість озирнутися на події, що відбулися, зіставити мету уроку з досягнутими результатами, спланувати необхідну корекцію.

Можна використати такий метод етапу рефлексії, як «**Рюкзак**».

Він полягає в тому, що кожен з учнів стисло записує на папері відповідь на запитання «Які з тих знань, умінь, способів дій, що отримали на уроці, вони візьмуть із собою для використання на інших уроках, у житті, для виконання домашнього завдання, тематичного оцінювання тощо?»

Папірці з відповідями складають у рюкзак (справжній чи уявний). Вибірково знайомляться з відповідями.

Особливості даного методу в тому, що він дає можливість залучити до роботи всіх дітей, виділити головне, визначити важливість уроку, внести елемент гри, сприяє розвитку позитивних емоцій та зацікавленості до

навчання; крім того надає вчителю інформацію про кожного, про методи роботи, що були важливими для учнів, сподобались їм; а також створює основу для проведення мотивації на наступних уроках.

Ефективними прийомами розвитку критичного мислення молодших школярів є завдання – пастки.

1. Завдання, що виховують не імітаційну поведінку, критичність мислення.

1.1 Завдання – пастки, що сприяють уважному, критичному сприйманню завдання і можливої відповіді. Учитель формулює завдання і пропонує неправильну відповідь. Наприклад, порахувати кількість звуків у слові лінь; визначити кількість слів у реченні. Вислуховуються відповіді дітей і варіант учителя. Школяр має зіставляти власну відповідь та інших. Це забезпечує виховання звички довіряти собі не менше ніж іншим.

1.2. Завдання-пастки, що розрізняють понятійну і життєву логіку. Наприклад, яке слово довше: весна чи зима, дим чи дім? Чи є родичами слова ягня і вівця, будинок і будівельник. Іноді учні розмірковують, що людина і будинок не можуть бути родичами. Тому дітям необхідно зіставити логіку понятійну і наукову.

1.3. Завдання, що не мають рішення виховують не виконавське ставлення до завдання. Наприклад, поставте пальчик на схему, що відповідає реченню. У реченні 4 повнозначних слова, а в одній зі схем – 3 слова, в іншій – 5. Учні - виконавці одразу виконують завдання. Вдумлива дитина не знайде відповіді.

2. Завдання, що формують уміння учнів запитувати необхідну інформацію.

2.1. Завдання, у яких недостатньо даних.

Наприклад, у слові 5 звуків. Скільки у ньому складів?

Дитина виконає завдання, знаючи скільки голосних у слові, тому повинна запитати про це.

2.2. Завдання, де запитують учні, а відповідає вчитель.

Гра «Так – ні». Учитель задумує слово, а учні відгадують його, запитуючи інформацію. Запитання формулювати так, щоб учитель відповідав: так або ні. Наприклад, задумане слово зошит. Діти запитують: Це істота? З конкретним значенням? Це одяг? і т. д.

Дані завдання – пастки сприяють розвитку критичного мислення, а також впливають на гуманізацію навчання, відповідальне відношення до навчання.

Критичне мислення — мислення самостійне. Учні повинні мати достатньо свободи, щоб мислити і самостійно вирішувати найскладніші питання. Мислити критично можна в будь-якому віці. Навіть у першокласників накопичено для цього достатньо життєвого досвіду та знань. Саме завдяки критичному мисленню традиційний процес пізнання знаходить індивідуальність і стає свідомим, безперервним та продуктивним.

Методи та форми роботи з технології «Критичне мислення»

1. Методика «Асоціативний куш» (Актуалізація і рефлексія)

Алгоритм складання асоціативного куща:

- Записати на дошці в центрі ключове слово чи фразу;
- Записати будь-які слова чи фрази, які спадають на думку;
- Ставити знаки питання біля частин куща, в яких є невпевненість;
- Записувати всі ідеї, які з'являються чи скільки дозволяє час.

2. Методика «Сенкан» (п'ятиряддя). (Етап рефлексії)

Здатність узагальнювати, систематизувати інформацію, схоплювати складні ідеї, розвивати відчуття та уяву і формувати думки декількома словами є дуже важливою навичкою. Це вимагає ретельного обміркування на основі глибокого розуміння речей.

Сенкан – це білий вірш, в якому синтезована інформація в стислому вислові з 5 рядків.

Алгоритм складання сенкану:

- 1) Тема (1 іменник).
- 2) Опис (2 прикметники).
- 3) Дія (3 дієслова).

4) Ставлення (фраза з 4 слів), почуття з приводу обговорюваного.

5) Перефразування сутності (синонім, узагальнення, підсумок).

Приклад сенкану:

1) Читання.

2) Мінливе, активне.

3) Залучає, спілкується, навчає.

4) Промінь світла в темряві.

5) Просвіта

3. Методика «Кубування»

(Цей метод навчання полегшує розгляд різних сторін теми).

Це стратегія, де використовується куб, на гранях якого даються вказівки для учнів. Учитель пропонує в процесі роботи викласти власні думки з пропонованої теми.

4. Стратегія «Метод прес» (На будь-якому етапі уроку)

Етапи:

— Висловлюю свою думку: «Я вважаю...».

— Пояснюю причину такої точки зору: «Тому що...».

— Наводимо приклад додаткових аргументів на підтримку своєї позиції:
«Наприклад...».

— Узагальнюємо, формуємо висновки: «Отже...», «Таким чином...».

5. Стратегія «Порушена послідовність»(робота в групах)

— Учні пропонуються кілька речень з тексту, записаних у порушеній послідовності.

— Дітей об'єднують у групи. Кожна група повинна запропонувати свою послідовність поданих речень. Результат фіксується у зошитах.

— Читання тексту і перевірка результатів.

— Обговорення.

6. Методика «Мозкова атака» та система позначок «Поміч».

1.Актуалізація (обговорення перед читанням чи вивченням матеріалу)

Групова «Мозкова атака» з теми.

- Згадати все, що відомо з цієї теми (важливо згадати все, що знаєте, що спаде вам на думку з теми; немає значення . чи правильне те, що згадали, чи ні).

Виникають несхожі точки зору, які не обговорюються на цьому етапі.

- Записати всі думки на дошці, показати через проектор.

- Класифікувати інформацію.

II. Усвідомлення змісту (власне читання чи вивчення).

1. Ознайомлення з позначками.

«V» - прочитане, підтверджує те, що ви знаєте, чи думаєте, що знаєте. (прочитане, відрізняється від того, що ви знаєте, чи думаєте, що знаєте, що знаєте, суперечить вашим уявленням;

«+» - прочитане несе нову інформацію;

«?» - ви натрапили на інформацію, яка вас бентежить, чи ви хочете знати більше про це.

2. Читання тексту і позначки на полях.

III. Міркування (після обговорення та читання)

1. Індивідуально чи разом діти складають таблицю.

2. Обговорення інформації.

- Що підтвердилось, а що ні?

- Що нового дізнались?

- Що схвилювало, збентежило, зацікавило?

3. Діти можуть написати чи намалювати історії з теми та поділитися з іншими.

7. Стратегія « Взаємні запитання»

— Текст або матеріал для вивчення поділити на логічно завершені частини.

— Учні вголос читають за цілими частинами, ставлять самі запитання:

- Одне одному в групі;
- Одне одному в парах;
- Одна пара (група) іншій.

У першому класі дітям уже доступна цікава гра в слова, коли вони добирають нескладну риму, знайомляться з синонімами, антонімами. В ході ознайомлення школярів з ліричним жанром можна користуватися різноманітними прийомами, які сприяють розвиткові умінь слухати і говорити, допомагають формувати уявлення учнів про віршовану форму — риму, систематизувати читацький кругозір, швидко розучувати вірші.

Вихованці на уроках, позаурочних заходах завжди готові працювати разом і отримують задоволення від такої взаємодії. Але через невміння узгодити свої дії з діями інших дехто швидко втрачає інтерес до цієї форми роботи. Тому потрібно намагатись підтримати і розвинути зацікавленість до різноманітних форм групової роботи: робота в парах, групи за складністю завдань, робота в малих групах, рольові групи.

Проаналізувавши основні форми групової організації навчальної діяльності школярів, слід зазначити, що групова робота на уроці — це форма організації навчання на основі співробітництва зі спільною навчальною метою і чітко розподіленими завданнями для кожного, що спонукає дитину мислити критично. (Додаток 1)

2.2. Використання медіа освітніх методів під час формування критичного мислення учнів.

У процесі соціалізації школярів важливе місце належить проблемі забезпечення інформаційно-психологічної безпеки. Формування інформаційного суспільства, проголошення свободи інформації, збільшення її обсягів, а також посилення дегуманізації суспільства викликають негативні процеси маніпулювання інформацією. Це у свою чергу посилює загрозу індивідуальній, груповій і суспільній свідомості. (Додаток 2)

Під інформаційно-психологічною безпекою учнів розуміється стан захищеності окремих осіб і (або) груп осіб від негативних інформаційно-психологічних впливів і пов'язаних з цим інших життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в інформаційній сфері. Проблема забезпечення інформаційно-психологічної безпеки відображена в програмі

«Безпека дітей в Інтернеті», яку реалізує Коаліція за безпеку учнів в Інтернеті, до якої входять такі неурядові громадські організації, як Всеукраїнська мережа протидії комерційній сексуальній експлуатації дітей (член міжнародної організації ЕКПАТ), Міжнародна Школа Рівних Можливостей, Інститут інформаційного суспільства, Інтернет Асоціація України, а також програма Microsoft «Партнерство в навчанні», сайт «Онляндія», компанії Хьюлет-Пакард, Укртелеком, Астеліт (TM life:). Їх ідеї, у свою чергу, розвиває Концепція Нової української школи, в якій говориться про «розбудову позитивного інформаційного простору України» як одне з освітніх завдань. Проблема забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості і суспільства – міждисциплінарна. Безпосередню участь у вирішенні цієї проблеми мають брати вчені і фахівці у сфері теорії і методики виховання, адже сфера виховання стає одним із суб'єктів забезпечення інформаційно-психологічної безпеки учнів як майбутніх громадян країни. В «Основних орієнтирах виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» зазначено, що «метою сучасного освітнього процесу є формування духовно і морально зрілої особистості, готової протистояти асоціальним впливам, творити себе і оточуючий світ». Це можливо тільки в тому випадку, коли випускник школи має засоби, щоб виявити й захиститися від негативних інформаційних впливів. Під «негативними інформаційно-психологічними впливами», спираючись на визначення В. Пономаренко, І. Журавльової, В. Туманова, ми розуміємо маніпулятивні дії, які можуть здійснюватися державою, органами влади та управління й іншими державними структурами; різними громадськими, економічними, політичними організаціями; соціальними групами й окремими особистостями за допомогою знаковосимволічних і образних засобів, що відповідають основним модальностям органів почуттів і відчуттів людини через засоби масової інформації, літературу, мистецтво, освіту, виховання, особисте спілкування, застосування яких призводить до викривлення інформаційно-орієнтовної основи життєдіяльності, зниження

психологічного потенціалу людини та інших негативних наслідків. Аналіз наукової літератури засвідчив, що у всіх розглянутих авторів, які займаються дослідженням проблеми навчання захисту від негативних інформаційних впливів, забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості, відображено розуміння того, що один із засобів захисту особистості – це розвиток критичного мислення. Обґрунтування механізму реалізації захисної функції критичного мислення через сукупність його відносно самостійних структурно-функціональних елементів (інтенціальні, які направляють розумові дії суб'єкта, визначаються його цілями, установками; інструментально-операціональні, що визначаються засобами, способами і особливостями процесу мислення; кондиціональні, що визначаються умовами розумових дій суб'єкта), дозволяє сформулювати поняття критичного мислення як специфічного виду розумової діяльності, результат якого – виявлення негативних інформаційних впливів у текстах за допомогою логіки, рефлексії, діалогу, інтерпретації, опори на знання класифікацій інформаційних впливів, що формує захисні установки особистості. Спонукальна сила реалізації захисної функції критичного мислення – це потреба суб'єкта в інформаційно-психологічній безпеці, а значущу роль у створенні умов розумової діяльності відіграють соціокультурні чинники, індивідуальні психологічні та соціальні психологічні особливості суб'єкта мислення.

Оптимальними для застосування в освітньому процесі, спрямованому на формування критичного мислення учнів як засобу їх захисту від негативних інформаційно-психологічних впливів, є діалогові методи; тренінгові, проблемні, рефлексивні, дослідні, медіаосвітні технології розвитку критичного мислення. Необхідність формування критичного мислення учнів як засобу захисту особистості від негативних інформаційно-психологічних впливів вимагає цілеспрямованого педагогічного впливу на структурно-функціональні властивості критичного мислення суб'єкта. Для формування операційно-інструментальних властивостей критичного мислення дітей

використовувався аналіз медіатекстів: контент-аналіз; сюжетний або розповідний аналіз; аналіз стереотипів; аналіз персонажів; автобіографічний (особистісний) аналіз; ідентифікаційний аналіз. Контент-аналіз, сюжетний або розповідний аналіз, а також аналіз стереотипів були корисними для розвитку логіки й інтерпретаційних здібностей учнів. Контент-аналіз передбачає кількісний аналіз медіатекстів (визначення категорії медіатексту, систематизація фактів, висновки про типи оповіді, символи, мови, форми і т. ін.; про те, як часто виявляються ті чи інші фактори – наприклад, стереотипи в сюжеті). Використовуючи контент-аналіз, учні аналізують різні медіатексти залежно від їх уподобань та інтересів, а також проводять контент-аналіз одного з друкованих видань. Крім того, що застосування цього методу сприяє розвитку логіки й інтерпретаційних здібностей учнів, застосування контент-аналізу показало ефективність його використання для вивчення негативних інформаційно-психологічних впливів (цілі суб'єкта впливу, об'єкт, засоби, методи, передбачуваний результат), дозволило розширити арсенал класифікацій інформаційних впливів, від яких залежать операціонально інструментальні властивості критичного мислення. Сюжетний або розповідний аналіз – це аналіз сюжетів, фабул медіатекстів. Сюжетними компонентами медіатексту є вид, жанр, пролог, зав'язка дії, фабула (сюжетна схема – послідовність основних подій), кульмінації, конфлікти, другорядні сюжетні лінії, розв'язка дії, епілог. Проведення сюжетного аналізу вимагає від учнів використання логіки й інтерпретаційних здібностей. Знання технології проведення сюжетного аналізу сприяє критичному мисленню як засобу захисту учнів від негативних інформаційних впливів, а також впливає на його операційно-інструментальні властивості. Аналіз медійних стереотипів – виявлення та аналіз стереотипного зображення людей, ідей, подій, сюжетів, тем і т. ін. в медіатекстах. Медійний стереотип – відображення усталених у суспільстві відносин до того чи іншого об'єкта. Медійні стереотипи є схематичними, усередненими, звичними, стабільними уявленнями про жанри, соціальні процеси або події,

ідеї, людей, які домінують у медіатекстах, що розраховані на масову аудиторію. Застосування аналізу стереотипів дозволило, крім створення умов для розвитку логіки і рефлексії учнів, розширити і класифікації інформаційно-психологічних впливів, якими користується суб'єкт з критичним мисленням для виявлення загроз інформаційно-психологічної безпеки, адже використання стереотипів – це один зі способів впливу, що відповідно до розуміння механізму стереотипів сприяє виявленню негативних інформаційних впливів. Серед методів аналізу медіатекстів, крім тих, застосування яких дозволяє створити умови для розвитку логіки та інтерпретаційних здібностей учнів, застосовувалися методи, що сприяють розвитку рефлексії. Наприклад, автобіографічний (особистісний) аналіз передбачав зіставлення свого життєвого досвіду (подій особистого життя, виявів свого характеру в різних ситуаціях) з життєвим досвідом персонажів медіатекстів. Такий аналітичний підхід спирається на асоціативну пам'ять людини, щоб діти могли критично проаналізувати вплив медіакультури на розвиток особистості людини. Також для розвитку рефлексії використовувався такий метод, як аналіз персонажів, аналіз характерів, мотивів поведінки, ідейних орієнтацій, вчинків персонажів медіатекстів. Характеристиками персонажів медіатекстів є вік, раса, зовнішній вигляд, одяг, статура, рівень освіти, професія, хобі, сімейний, соціальний стан, риси характеру, темперамент, міміка, жести, лексика, ціннісні орієнтири (ідейні, релігійні та ін.), вчинки, способи вирішення конфліктів. В основі аналізу персонажів лежить механізм ідентифікації та рефлексії; ототожнюючи себе з персонажем, учні намагалися прогнозувати його думки, вчинки, а це неможливо, поки дитина не вийде в рефлексивну позицію, не встане над ситуацією. Цей метод також сприяв формуванню кондиціональних структурно-функціональних властивостей критичного мислення, дозволяв усвідомити важливість впливу індивідуальних психологічних і соціальних психологічних особливостей та соціокультурних чинників. Застосування методів медіаосвіти було ефективним для формування критичного мислення

учнів як засобу їх захисту від негативних інформаційно-психологічних впливів в освітньому процесі, що в черговий раз продемонструвало значущість медіаосвіти для адаптації людини до умов сучасного суспільства. Однак, виходячи з того, що ситуації, в яких на людину може бути здійснено маніпулятивний вплив, можна розділити на маскомунікативні, контакт-комунікативні та міжособистісні, необхідно орієнтувати учнів на врахування специфіки різних комунікативних ситуацій і сприяти реалізації в них захисної функції критичного мислення. Можливості для цього надає вивчення курсів з медіаосвіти, в рамках яких можуть бути відображені не тільки небезпеки з боку медіа, а й з боку партнерів з міжособистісного спілкування, оратора, групи і т. ін. Теми, що відображають проблему інформаційно-психологічної безпеки, також можуть бути включені в зміст різних дисциплін (психології, соціології, менеджменту). Звичайно, не всі медіатексти містять негативну інформацію, але для того, щоб розібратися у всьому інформаційному різноманітті, пропонованому медіа, необхідна певна підготовка. Очевидно, що дитина не в змозі самотійно розібратися у всьому потоці медійної інформації, навчитися критично мислити. У зв'язку з цим не можна не відзначити важливу роль медіаосвіти, спрямовану на розвиток особистості, формування культури спілкування із засобами масової інформації, розвиток творчих і комунікативних здібностей, критичного мислення, умінь повноцінного сприйняття, аналізу, оцінювання та інтерпретації медіатекстів. При цьому мається на увазі критичне мислення в сенсі абсолютно негативного і заперечувального. Йдеться про розвиток уміння ставити перед собою проблеми й питання, шукати пояснення незрозумілих даних, аналізувати медіатексти, оцінювати їх, коректно інтерпретувати, знаходити прихований сенс, уміти створювати нові ідеї, бути готовими до дискусії. Адже при сприйнятті інформації на початковому етапі наше мислення є пасивним, ми лише сприймаємо чужу ідею. А критичне мислення починається з постановки проблеми, розуміння ідеї, перевірки, оцінювання та її розвитку. Це, на нашу думку, можна реалізувати в процесі

медіаосвіти в рамках теорії медіаосвіти як розвитку «критичного мислення» з метою навчити аудиторію аналізувати і виявляти маніпулятивні дії медіа, орієнтуватися в інформаційному потоці сучасного суспільства. Таким чином, нове розуміння інформаційної безпеки вимагає переосмислення ролі освіти в процесі виховання нового покоління, здатного адекватно вписатися в новий інформаційний світ. Саме педагог має стати основною ланкою в системі формування захисту молоді особистості від негативних інформаційних впливів. Потребують більш детальної розробки аспекти захисту особистості, яка формується, – правові, психологічні, педагогічні, соціокультурні. Зауважимо, що оскільки людина визнається найбільшою цінністю педагогіки гуманізму, то й інформаційно-психологічна безпека учнів є основною домінантою інформаційної безпеки особистості, гуманістичного суспільства демократичної України

Висновки

Виходячи з мети і завдань випускної роботи, можна зробити висновки:

1. Впровадження технології критичного мислення забезпечує перехід від навчання, орієнтованого переважно на запам'ятовування, до навчання, спрямованого на розвиток самостійного свідомого мислення учнів, допомагає готувати дитину до життя в інформаційному суспільстві, вибирати серед невинного потоку інформації головне, критично перевіряти отриману інформацію, співпрацювати з іншими.

2. Здобувачі освіти зі сформованим критичним мисленням не тільки є переможцями міських, обласних, всеукраїнських олімпіад і конкурсів, але й демонструють на уроках сформовані основні компетентності: соціальну, комунікативну, інформаційну, громадянську, культурну. Таким чином, реалізація технології розвитку критичного мислення як засобу формування ключових компетентностей є актуальною і важливою. По-друге, розглянувши існуючі у педагогіці підходи до визначення поняття «критичне мислення», дійшли висновку, що під критичним мисленням слід розуміти процес розгляду ідей з багатьох точок зору, відповідно до їх змістових зв'язків, порівняння їх з іншими ідеями. Критичне мислення піднімає людину до рівня Людини, якою не можна маніпулювати, яка не боїться мислити, оцінювати, порівнювати.

3. Розвиток критичного мислення потрібен не тільки самій людині, а й є незаперечною умовою суспільного прогресу, фактором підвищення мотивації до самореалізації. Участь у експериментальній роботі дала можливість створення умов для удосконалення процесу самонавчання, підвищення рівня навчальних компетенцій учнів та фахової майстерності вчителів.

4. Застосування технології розвитку критичного мислення створює додаткову мотивацію до навчання. Учні краще засвоюють матеріал, тому що це їм цікаво. Діти вчаться застосовувати нові знання, спираючись на засвоєний раніше матеріал; у них виробляються вміння діяти і приймати рішення самостійно чи в складі команди та розв'язувати конфлікти; шукати,

компонувати і застосовувати нову інформацію з різноманітних джерел, використовуючи сучасні технології для виконання конкретних завдань, здійснюється перехід до педагогіки партнерства. Учні більш упевнено виконують складні розумові операції; відповідають на запитання високого рівня; вміють інтерпретувати текст, виробляти свій контекст, самостійно навчатися.

5. Використання технології розвитку критичного мислення дозволяє сформулювати наступні вміння та навички роботи з інформацією:

- знаходити, осмислювати, використовувати потрібну інформацію;
- аналізувати, систематизувати, представляти інформацію у вигляді таблиць, схем, графіків;
- порівнювати явища та об'єкти, при цьому самостійно виявляти ознаки або лінії порівняння;
- виявляти проблеми, які є в тексті, знаходити можливі шляхи рішення, вести пошук необхідних свідчень, використовуючи різні джерела інформації.

Таким чином, розвиток критичного мислення – це багатоаспектний, системний та тривалий процес навчання учнів. Він передбачає спрямовану, організовану та поетапну розумову діяльність учнів під керівництвом вчителя. Оволодіння основними принципами та операціями логічного мислення дозволить здобувачам освіти виробити новий критичний стиль мислення, який буде допомагати аналізувати проблеми в будь-якій сфері життя та знаходити їх оптимальне вирішення.

Список використаних джерел

1. Антонов В. М. Комп'ютер. Інтернет. Здоров'я / В. М. Антонов. К., 2011. 272
2. Архіпова Є. О. Критичне мислення як необхідна складова розумової діяльності людини в межах сучасного інформаційного суспільства . Є. О. Архіпова, О. В. Ковалевська / Гуманітарний часопис. 2012. № 2. С. 34–38.
3. Безопасность детей в Интернете. Microsoft, 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа
<http://www.microsoft.com/rus/athome/security/children/default.mspх>.
4. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями / О. Удалова, О. Швед, О. Кузнецова [та ін.]. К. : Україна, 2010. 72 с.
5. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як цьому навчати: наук.-метод. посібник / Н. В. Вукіна, Н. П. Дементієвська, І. М. Сущенко ; за наук. ред. О.І. Пометун. Харків, 2007. 190 с.
6. Кант Иммануил. Критика чистого разума / Иммануил Кант ; пер. с нем. Н. Лосского; сверен и отред. Ц. Г. Арзаканяном и М. И. Иткиным; примеч. Ц.Г. Арзаканяна. – М. : Эксмо, 2007. – 736 с.
7. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення учнів/Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. ; за наук. ред. О. І. Пометун. К.: Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.
8. Кузьміч Т.О. Використання медіаосвітніх методів під час формування критичного мислення учнів.-Педагогічний альманах: Збірник наукових праць/Ре.кол. В.В. Кузьменко (голова) та ін.Херсон:КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2017. Вип.№36. С.70-73.
9. Куцінко О.Г. Професійний довідник учителя літератури / О. Г. Куцінко. – Харків: Основа, 2012. 381 с.
10. Липкина А. И. Критичность и самооценка в учебной деятельности / А.И. Липкина, Л. А. Рыбак. М.: Просвещение, 1985. 145 с.

11. Литовченко І. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі [Електронний ресурс] : посібник для батьків / І. Литовченко, С. Максименко, С. Болтівець [та ін.]. – К. : ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. 48 с.Режим доступу : <http://onlinebezpeka.kyivstar.ua>.
12. Лужецький В. А. Основи організаційного захисту інформації : навчальний посібник / В. А. Лужецький, Л. І. Северин, П. Ю. Гульчак, А. Д. Кожухівський. – Вінниця : ВНТУ, 2005. – 148 с.
13. Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Х.: вид. група «Основа», 2008.
14. Пам'ятка для батьків «Діти. Інтернет. Мобільний зв'язок», розроблена Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі [Електронний ресурс].Режим доступу : <http://www.moral.gov.ua/news/311/>.
15. Пометун О. І. Навчаємо мислити критично: посібник для вчителів /О. І. Пометун, І. М. Сущенко. Дніпропетровськ: Ліра, 2016. 144 с.
16. Пометун О. І. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи / О. І. Пометун, І. М. Сущенко. Київ, 2017. 96 с.
17. Потапеко Л.В. Таврійський вісник: Науково-методичний журнал. КВНЗ « Херсонська академія неперервної освіти». 2014. Вип48(4). С.84-87.
18. Реалізація компетентнісного підходу в освітньому просторі регіону: збірник матеріалів конференції / За ред. О. В. Пастовенського. – Житомир: «Полісся», 2016. – С.175.
19. Тягло А. В. Критическое мышление: Проблема мирового образования XXI века / А. В. Тягло, Т. С. Воропай. Х. : Изд-во Ун-та внутренних дел, 1999. 284 с.
20. Тягло О. Критичне мислення – освітня інновація доби демократично орієнтованих трансформацій суспільства /О. Тягло// Вісник програм шкільних обмінів. 2006. № 28. С. 7–10.

Додатки

Додаток 1.

Інтегрований урок із української та зарубіжної літератур

Тема уроку: «Безсмертна лише чистота серця». «Енеїда» Вергілія та «Енеїда» І.П. Котляревського. Компаративний аналіз творів

Мета: шляхом порівняльного аналізу творів з'ясувати систему життєвих цінностей у прочитаних творах;

продовжувати роботу над художньою деталлю, виявленням авторської позиції;

розвивати у школярів уміння висловлювати власну думку, брати участь в обговоренні проблемних питань;

розвивати вміння глибоко розуміти мотиви вчинків героїв, їх навички, зіставляти, аналізувати тексти, знаходити спільне та відмінне;

розвивати критичне мислення, фантазію, уяву;

виховувати любов до українського слова, прагнення боротися з людськими вадами;

сприяти вихованню морально – етичних норм людської поведінки, національної гордості, патріотизму і поваги до інших культур.

Тип уроку: урок компаративного аналізу творів.

Обладнання: портрети Вергілія та І.П.Котляревського, ілюстрації до творів, картки, мультимедійна презентація.

Є книжки, які треба прочитати,
є такі, котрі найкраще проковтнути, і лише
деякі варто розжувати і перетравити
Ф. Бекон

Перебіг уроку

I. Організаційний момент.

II. Мотивація навчальної діяльності.

Учитель української літератури

У літературі кожного народу, серед її великих творців є поети, імена яких оповиті невмирущою славою і любов'ю. Саме сьогодні мова піде про людей, які були і є щедро наділенні людською шаною, величчю, славою й любов'ю. Це - Вергілій (римський поет) і І.Котляревський (український письменник) та їх твір «Енеїда».

Учениця читає вірш М.Зерова "Вергілій".

Учитель зарубіжної літератури. Цей сонет Микола Зеров написав у 1933 році, коли сталінська імперія, у якій він жив, нищила селянство, влаштовуючи штучні голодомори. Зловісна іронія долі: ті самі селянські ідеали, за звеличення яких Вергілій «знісся до вершин нечуваної слави», призвели Миколу Зерова до концтабору на Соловках. І саме там поет здійснив повний переклад «Енеїди» Вергілія, з якого, на жаль, вціліли лише уривки.

III. Повідомлення теми, мети уроку.

Учитель української літератури.

Сьогодні будемо працювати не з одним твором, як це зазвичай, і навіть не з кількома творами одного письменника. Ми будемо порівнювати, досліджувати дві «Енеїди» двох авторів: українського – І.П.Котляревського й римського - Вергілія .

Тема сьогоднішнього уроку звучить так: «Безсмертна лише чистота серця». «Енеїда» Вергілія та «Енеїда» І.П. Котляревського. Компаративний аналіз творів. А епіграфом до нашого заняття будуть слова англійського філософа Френсіса Бекона, але до них ми повернемося дещо пізніше.

За допомогою компаративного методу ми доведемо, що український письменник І.П.Котляревський, добре володіючи чудовою українською мовою, зумів завоювати невмирущу славу собі й своїй «Енеїді».

- Заглянемо у **словникове бюро** .

Який метод називається компаративним, що таке компаративістика ?

Учитель української літератури. Цей урок повинен допомогти вам краще зрозуміти й засвоїти «Енеїду» Котляревського, яку ми вивчили за програмою; також досліджувати, зіставляти, виразно читати й аналізувати твори Вергілія й І. Котляревського. До уроку ви готувалися заздалегідь. Ви одержали завдання повторити зміст обох «Енеїд» і відомості з теорії літератури. Працювати будемо в групах та колективно .

IV. Усвідомлення нового матеріалу в процесі практичної діяльності.

Учитель української літератури. Щоб успішною була наша сьогоднішня робота, пригадаємо відомості з теорії літератури.

- 1) До якого жанру належить «Енеїда» І.П Котляревського?
- 2) Який твір називається поемою ?
- 3) Що характерно для ліро - епосу ?
- 4) Що означає слово «бурлеск»?
- 5) Що означає слово «травестія» ?

А чи сподобалися вам твори, які ми сьогодні аналізуватимемо? Чому?

Учитель зарубіжної літератури

Діти, перш ніж ви почнете порівнювати ці два твори, шукати спільне й відмінне в «Енеїдах», передусім надамо слово їх авторам. А ви, учні, можете взяти інтерв'ю у письменників, які сьогодні в нас у гостях, задати їм запитання, які вас цікавлять, але не забувайте правил ввічливості при спілкуванні, можете використовувати подані вирази :

Вітаю Вас...

Шановний....

Дозвольте поставити Вам запитання....

Прошу Вас задовольнити мою цікавість...

Пробачте за надмірну цікавість...

Дякую за відповідь....

Я вдячний Вам...

1. Розповідь Вергілія про себе. Запитання учнів.
2. Дев'ятикласники беруть інтерв'ю в Котляревського— актора.

Учитель зарубіжної літератури. Дякуємо за цікаву розповідь і запрошуємо вас бути присутніми на нашому уроці.

Учитель української літератури. Пригадаємо зміст «Енеїди» за допомогою гри «Пан або пропав». (Конкурс на швидкість). Правила гри:

запитання дається для всіх груп , а право на відповідь отримує та група, яка першою підніме сигнальну картку.

Зміст питань:

1. Чому Іван Котляревський обрав для своєї творчості саме «Енеїду» Вергілія?
2. Чому Котляревський вирішив писати поему?
3. Який міф поклав Вергілій в основу поеми? Хто стежив за його роботою?
4. Кому з державотворців Вергілій читав незакінчені книги поеми?
5. Що зашкодило Вергілію надрукувати поему?
6. Яка була остання авторська воля?
7. Чи була надрукована "Енеїда" І.П. Котляревського за його життя?
8. Скільки слів було вміщено у словнику , який додавався до «Енеїди»?
9. Віршовий розмір «Енеїди» Котляревського ?

Учитель української літератури. Ми переходимо до основної роботи – дослідницької, яку будемо проводити в групах, кожна сформована група отримає завдання, яке повинна зробити протягом п'яти хвилин.

Робота в групах

Історики

Історія створення двох «Енеїд»

Літературознавці

Порівняти зміст двох «Енеїд»: сюжет, проблематика, основна думка .
Скласти таблицю.

Дослідники

Порівняти образи героїв «Енеїд». Вписати в кола Венна спільні та відмінні риси Енея.

Мовознавці

Визначити стиль «Енеїд», специфічні ознаки поем. Виписати афоризми з цих творів.

Учитель української літератури.

Виникнення поем Вергілія і Котляревського вам бачиться як закономірне явище чи як випадкове? На це запитання підготували дослідження учні першої групи.

Виступ керівника групи «Історики»

Учитель української літератури .

З пройденого етапу роботи на уроці робимо висновок, що за змістом, сюжетом твори подібні. Та чи можна провести чіткі паралелі між цими поемами? Відповідь на це запитання нам покаже чергове дослідження другої групи .

Виступ керівника групи «Літературознавці»

Учитель української літератури.

На нас чекає чергове дослідження, у якому ми побачимо, що спільного, а що відмінного в персонажах двох «Енеїд».

Виступ керівника групи «Дослідники»

Учитель української літератури.

Продовжте думку .

- Український письменник не пішов сліпо за Вергілієм, а ...
- Якщо Вергілій Енея ... , то Котляревський ...
- Чи можна вважати Енея головним героєм поеми «Енеїда» Вергілія?

Учитель української літератури.

А зараз ми вам пропонуємо переглянути уривок із українського анімаційного фільму за мотивами однойменної поеми І.П. Котляревського «Енеїда», створеного у 1991 році режисером В. Дахно. Перегляд уривку з мультфільму "Енеїда".

Учитель української літератури.

Наша дослідницька робота підходить до логічного завершення. Тож переходимо до останнього етапу уроку.

Група «Мовознавці» досліджувала мову "Енеїд", специфічні ознаки поем, виписала афоризми з творів.

Виступ керівника групи «Мовознавці»

Висновок учителя української літератури про дослідницьку роботу в групах.

«Енеїда» І.П. Котляревського з'явилася в епоху, коли історичні умови поставили під знак питання існування не лише української мови, а й усієї української культури та й України загалом. На питання: «Бути чи не бути українському народові?», який на той час перетворився на «малоросійське дворянство й кріпаків» «Енеїда» Котляревського відповіла: «Бути!»

Робота з епіграфом. Прочитайте епіграф. Поясніть, як ви розумієте ці слова?

Учитель зарубіжної літератури Що вирізняє твори Вергілія та Котляревського й споріднює їх та їхніх авторів?

V. Підсумок уроку.

Усна рефлексія «Не повтори мене» (за стратегією "Метод прес")

1. Вергілій – ...
2. Котляревський – ...
3. Мені здалося дивом ...
4. Мене вразили ...
5. Вергілій уявляється мені ...
6. Котляревського турбувала проблема...
7. Вергілій наслідував у своїй «Енеїді» ...
8. Я дізнався ...
9. Я зрозумів ...
10. Я навчився...
11. **VI. Оцінювання.**

VII. Заключне слово вчителя. Ви переконалися, що українська «Енеїда» яскрава, життєва, повчальна, актуальна. І все це тому, що написана багатою,

чудовою, яскравою мовою – нашою українською. «З «Енеїди» судилось народитись такому, що зросло із нашою долею навіки, чого не мусимо забути, чого не занепасть ні панський егоїзм, ні государня політика: народилась українська література».(П.Куліш).

Мова – духовний скарб нації. Це не просто засіб людського спілкування, це те, що живе в наших серцях. Шануйте і любіть рідну мову, піклуйтеся про неї, захищайте, розкривайте для себе її велич й могутню силу. Збережіть її в усій чудовій красі для себе й наступних поколінь!

VII. Завдання додому .

1. Написати твір- мініатюру: « Чому поему «Енеїда» я читатиму ще раз ?»

Додаток 2

Тренінг «Лідер і лідерство»

Мета: продовжити знайомство учасників з поняттями «Лідерство» і «Лідер»; відкриття лідерських якостей учнів; стимулювати уяву учасників у пошуках свого розуміння лідерства. Зміст тренінгового заняття
Привітання/знайомство (5 хв.) Вправа «Репортер»

Мета: сприяти створенню доброзичливого клімату в групі; формування установки на само осмислення.

Власне вправа: один з учасників бере інтерв'ю в інших членів групи, пропонуючи кожному сказати кілька слів про себе для телепередачі «Молодіжне лідерство» за формулою «Я – людина, яка ...»

По закінченні відбувається обговорення почутого та того, що кожен із членів групи відчув. Вправа «Правила роботи тренінгової групи» (10 хв.)

Розбити учасників на групи. Учасники продумують правила за якими будуть працювати і яких будуть дотримуватися протягом занять. Представники груп зачитують правила.

Правила для продуктивної роботи групи під час тренінгу: дотримуватися регламенту; слухати і чути (один говорить – усі слухають); бути доброзичливими; бути активними; говорити тільки за темою і від свого імені; не критикувати: кожний має право на власну думку; дотримуватися принципу конфіденційності; говорити коротко, по черзі

Визначення очікувань учасників групи (10 хв.).

Вправа «Очікування»

Мета: визначити очікування учасників щодо тренінгового заняття.

Власне вправа: ведучий повідомляє про те, що він має бути готовим адаптувати програму тренінгового заняття до очікувань групи учасників. Учасники ефективніше навчаються, якщо вони з самого початку мають змогу дістати відповіді на свої очікування.

Тренер поділяє групу на чотири мікрогрупи. Кожна мікрогрупа має визначити загальні очікування групи й особистості очікування учасників. Очікування записують на аркуші паперу: загальні очікування – в центрі квадрата, особисті очікування - у трапеціях: Після обговорення мікрогрупи презентують свої результати у великому колі.

Запитання для обговорення:

1. Який спектр очікувань у нашій групі?

2. Якою мірою очікування відповідають темі заняття? До уваги тренера: аркуші паперу з очікуваннями учасників прикріплюють на плакат «Наші очікування».

Тренер під час заняття робить коментарі щодо здійснення очікувань учасників.

Мозковий штурм «Хто такий лідер?», «Що таке лідерство?» (15 хв.)

Мета: надати учасникам можливість сформулювати поняття «лідерство»; показати багатоаспектність поняття «лідерство».

Проведення: ведучий розподіляє учасників на чотири мікрогрупи за допомогою кольорової методики. Кожна мікрогрупа має дати своє визначення поняття «лідерство». Визначення має бути стислим і глибоким.

Вправа «Емблема лідерства» (25 хв.)

Мета: сприяти поглибленню змісту поняття «лідерство», розвитку фантазії.

Власне вправа: ведучий розповідає, що на попередньому етапі учасники виробили свої визначення лідерства. Ведучий зазначає, що обговорення відбувалося на інтелектуальному й абстрактному рівнях.

Наступна вправа допоможе розглянути поняття лідерства з іншого боку – учасникам потрібно створити емблему лідерства. Кожен самостійно малює таку емблему, яку можна було б друкувати на програмах, прапорах дитячих та юнацьких організацій, ділових паперах лідерів. По завершенні роботи учасники розглядають малюнки одне одного. Після ознайомлення з результатами творчості інших учасники поділяються на підгрупи на основі спільних ідей малюнків. Кожна група має пояснити, що спільного в їхніх малюнках і сформулювати девіз, який би відповідав суті їхньої емблеми. Потім відбувається презентація емблем кожної групи.

Підсумки заняття (10 хв.)

Підготувати аркуш з написаною темою заняття та його завданнями. Мозковий штурм – кожен висловлюється, які він розуміє загальний зміст проведеного заняття. Потім тренер звертається до виконаних вправ. Учасникам пропонують висловитися, наскільки успішно, на їхній погляд, ці вправи було виконано і наскільки повними були для них відповіді на поставлені запитання. Наприкінці заняття тренер звертається до плаката наступного заняття, зачитує його тему й завдання, учасникам пропонують викласти особисті думки щодо змісту заняття (потім ці картки слід прикріпити на зворотному боці плаката). Всі ці плакати демонструватимуть на останньому занятті як оцінку своєї роботи на тренінгу.

Ведучий дякує учасникам за продуктивну роботу, прощається з ними.